

Смольніков Юрій (Київ)

**[РЕЦ. НА КН.]: СВЯТОСЛАВ ЮСОВ.
ІСТОРИК ВОЛОДИМИР ГОЛОБУЦЬКИЙ (1903–1993):
ЖИТТЯ, НАУКОВА І ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. —
Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. — 336 с.**

Монографія С. Юсова присвячена реконструкції біографії видатного українського історика, професора Володимира Олексійовича Голобуцького. Фокус дослідницької уваги автора сконцентровано на науковій і педагогічній діяльності вченого. Вважаємо, що висвітлення біографій вчених-істориків, які одночасно були педагогами — викладачами вищої школи, має особливу актуальність, оскільки вони є і продуцентами, і поширювачами історичних знань, формувачами світогляду тощо.

Фундаментом монографії є текст кандидатської дисертації автора. Однак він зазнав відчутних якісних змін по всіх розділах. В цілому базовий текст дослідження набагато зріс у обсязі. В структурному плані до монографії додано авторську передмову, хронологічний показчик праць історика та іменний показчик. Утім, в книзі залишилося три розділи замість чотирьох (так званий «історіографічний» розділ увійшов до Вступу). Два перших розділи присвячені біографії вченого, а третій — огляду наукової спадщини історика.

На відміну від дисертації, в рецензованому дослідженні подано занадто короткий історіографічний огляд праць попередників (с. 17–18). Утім, вивчаючи стан наукової розробки теми, С. Юсов залучив до аналізу значний пласт літератури, де спеціально чи принагідно розглядається біографія і творчість В. Голобуцького. Автор вірно виділяє спільний недолік біографічних праць — обмеженість джерельної бази. Дійсно, наявні праці про В. Голобуцького базуються, в цілому, на опублікованих спогадах самого історика. С. Юсов віднайшов практично всі роботи, присвячені творчості вченого. Більшість з них є рецензіями на окремі монографії історика, які опубліковані в найбільш творчо плідний період його життя (1954–1971 рр.). Зауважимо, що вони переважно, якщо не рахувати критичних відгуків українських істориків з-за кордону (Л. Біласа, Б. Вінара, Б. Кравціва, О. Оглобина), є майже суцільно позитивними і такими, що оперують офіційними ідеологічними кліше.

Автор також виявив досить обмежене коло спеціальних історіографічних студій, присвячених працям В. Голобуцького. Всі вони розкривають лише тематику Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. у творчості історика. Для висвітлення впливу соціокультурних

реалій на життя і діяльність вченого автором також залучено широке коло праць, в котрих характеризуються ті чи інші суспільно-політичні процеси та явища, розкривається історія певних ВНЗ і академічних установ, в яких навчався і/або працював В. Голобуцький. Серед цих праць, слід, передусім, назвати монографії С. Єкельчика, Т. Марусик, О. Рожкова, В. Яремчука.

С. Юсов слушно констатував «абсолютну недостатність історіографічного комплексу для скільки-небудь задовільного відтворення наукової і педагогічної діяльності В. Голобуцького» (с. 18). Тому автор створював наратив основного тексту монографії за допомогою джерельного комплексу. До безперечних здобутків слід насамперед віднести значну кількість використаних архівних матеріалів, абсолютна більшість яких вводиться автором до наукового обігу вперше. Ускладнювала роботу автора відсутність особового фонду історика та розпорошеність біографічних матеріалів в архівах різних регіонів України і Російської Федерації. Проте, ним (і його покійною дружиною, Н. Юсовою, що автор відмічає в передмові) було опрацьовано фонди 18 державних архівних установ і рукописних відділів наукових бібліотек, музеїв, а також 4 приватних архівів. Географія архівного евристичного пошуку (Київ, Чернігів, Чернівці, Санкт-Петербург, Краснодар, Ростов-на-Дону, Казань) детермінована місцями проживання В. Голобуцького. В московських архівах знайдено листи вченого до російських колег.

Важливе значення, особливо, для висвітлення реалій повсякденності, мають матеріали усної інформації, отримані автором за допомогою методу інтерв'ювання родичів, учнів і колег В. Голобуцького.

Адекватними для розв'язання поставлених дослідницьких завдань є обрані автором сучасні методологічні площини, а саме поєднання підходів нової біографічної історії з підходами інтелектуальної історії, мікроісторії та історії повсякденності.

В руслі нової біографічної історії автор відтворює всі типи наукової біографії: біографію особи (тобто — В. Голобуцького), його професійну, бібліографічну та ситуаційну біографію. Їх висвітлення тісно поєднано між собою в книзі. Так, наприклад, найбільш яскравий приклад з поєднання в монографії біографії особи і ситуаційної біографії є виявлення автором принаймні трьох біографічних стратегій, до яких вдавалася особа з «класово-ворожим» соціальним походженням, аби вижити в умовах тоталітарних реалій та здобути відносно високе соціальне становище. Це такі стратегії, як: часта зміна місць проживання; втаємничення свого соціального походження; творення віх і рис радянської ідентичності.

В біографічних розділах С. Юсовим розкрито віхи інтелектуальної біографії вченого, впливи на останню соціокультурних і повсякденних чинників (тут спостерігається висвітлення біографії особи в поєднанні з професійною і ситуаційною біографією). В останньому ж розділі, зокрема,

йдеться про історію створення основних монографій В. Голобуцького (що належить до типу бібліографічної біографії). Всі ці аспекти розкриваються автором в площині інтелектуальної історії.

Хоча автор наголошує, що застосування ним мікроісторичного підходу, «розкриває індивідуальне в історіописанні» (с. 27), фактично мікроісторична проблематика в рецензованому дослідженні цим не вичерпується. Насправді, С. Юсов також торкається питань минулого російських і українських ВНЗ, зокрема, Казанського, Краснодарського, Ростовського, Чернівецького університетів, іноді роблячи свій джерельний внесок у їхнє історіописання. Найбільшою новизною відрізняється висвітлення ним мікроісторії відповідного періоду Інституту історії АН УРСР і Київського інституту народного господарства. Всі ці та інші (наприклад, ще історія відповідних наукових і педагогічних співтовариств) мікроісторії пов'язані, зрозуміло, з науковою і педагогічною діяльністю В. Голобуцького, а зв'язок з новою біографічною історією тут такий: біографія особи в поєднанні з професійною біографією.

Використана в монографії методологія історії повсякденності тісно пов'язана з трьома вищеназваними методологічними площинами. Так, її методи вжито при вивченні впливу і ролі екстремальних (війна, голод, хвороби, холод тощо) і нормативних чинників повсякденного життя як на біографію В. Голобуцького загалом, так і на його інтелектуальну біографію зокрема (тут знову ж таки досліджуються в поєднанні всі типи біографій: особи, професійної, ситуаційної і бібліографічної). Розкриття впливу названих чинників дозволило, зокрема, унаочнити потенційні інтелектуальні можливості історика.

До методичного інструментарію належить і розроблена С. Юсовим періодизація життя і діяльності В. Голобуцького. В ній враховано елементи всіх типів наукової біографії. Періодизація також послужила орієнтиром для структурування біографічних розділів роботи. Часті зміни в проживанні і навчанні/роботі В. Голобуцького (особливо у перший період життя) цілком виправдовують обраний і аргументований автором підхід при розробці періодизації згідно хронологічно-подієвого принципу з урахуванням виробничо/навчального критерію в поєднанні з його географічною складовою (с. 28–31).

I-й розділ — «Становлення В. Голобуцького як педагога і вченого. Робота у вищих навчальних закладах РРФСР» — складається з трьох підрозділів. В них висвітлено соціальне походження і формування особистості історика, перший досвід роботи в радянських органах влади, праця у хатах-читальнях на Чернігівщині і в Адигеї, навчання і робота в російських ВНЗ та аспірантурі, оформлення наукових зацікавлень в галузі історії козацтва, захист кандидатської і докторської дисертації, родинні сюжети та повсякденне

життя, впливи соціокультурного оточення на діяльність історика тощо. В першому підрозділі цього розділу найбільш цінним є розкриття авторської тези про те, що «класово-вороже» (священницько-дворянське), соціальне походження історика в умовах радянського тоталітаризму визначило одну з основних його життєвих стратегій — застосування механізмів вимушеної соціальної мімікрії за для виживання і реалізації кар'єрного росту як радянського спеціаліста, науковця і педагога. На конкретному прикладі показуються перипетії боротьби молодого людини за так звану «путівку» чи «відрядження», яка надавала можливість бути зарахованим до ВНЗ, що врешті відкривало шлях до вертикальної соціальної мобільності. Доказовим є в цьому підрозділі й розкриття причин формування антицерковного світогляду майбутнього історика.

Історіографічно значущим є доведення С. Юсовим у другому підрозділі цього розділу того, що в кандидатській дисертації В. Голобуцький одним із перших долучився до створення нової історичної парадигми стосовно українсько-російських взаємин середини XVII ст. — він, зокрема, дав оцінку союзу 1654 р. в дусі формули «найменшого зла», випередивши у часі появу цієї партійної конструкції (с. 61–63). Дещо стисло, але змістовного наповнення отримала в цьому підрозділі тема ролі ростовських і лєнінградських викладачів В. Голобуцького у ВНЗ і аспірантурі на становлення його як науковця і лектора. Цінним в аспекті показу наукової спадкоємності є встановлення автором того факту, що наставники історика в Північно-Кавказькому університеті, професори — І. Козловський і М. Любович були випускниками Київського університету Св. Володимира.

Автор докладно охарактеризував у третьому підрозділі роботу В. Голобуцького в Краснодарському педінституті і Казанському університеті. Змістовним, зокрема, є виклад автора щодо співпраці вченого з краснодарським колегою М. Покровським, який (як доводить С. Юсов) справив вагомий вплив на наукове і лекторське становлення українського історика. В цьому ж підрозділі найбільш вдалим є окреслення впливу екстремальних і нормативних чинників на наукову і педагогічну діяльність В. Голобуцького під час німецько-радянської війни. Важливим є встановлення фактів стосовно ролі історика як розповсюджувача історичних знань про Україну серед студентського і науково-педагогічного співтовариства в Казані.

II-й розділ — «Наукова і педагогічна діяльність В. Голобуцького в Україні» — найбільший, і складається з чотирьох підрозділів. У них характеризується робота історика у ВНЗ та академічних інститутах УРСР, а також останній період життя. В першому з підрозділів заслуговує на увагу характеристика колег В. Голобуцького по Чернівецькому університету, висвітлення питання про початки складання наукової школи вченого на українському ґрунті, його взаємини з колегами під час роботи в Київському

педінституті ім. М. Горького тощо. Найбільший з підрозділів даного розділу присвячено роботі В. Голобуцького в Інституті історії АН УРСР (1949–1961 рр.), що є зрозумілим, оскільки історик працював тут у свій найбільш творчо-плідний період. При тому його діяльність в цьому закладі майже не висвітлена в науковій літературі, зокрема і в його власних опублікованих спогадах. С. Юсов, зокрема, детально охарактеризував внесок вченого до наукової діяльності інституту. Серед сюжетів привертає увагу аналіз перебігу «баталій» В. Голобуцького з вищими партійними органами навколо запровадження до історичної науки терміну «воз'єднання» стосовно наслідків Переяславської угоди 1654 р., противником якого був вчений (с. 146–147). Цілковитою новизною відрізняється висвітлення теми про участь В. Голобуцького в роботі Міжнародного конгресу істориків у Стокгольмі (с. 164–168). В ній найбільш цікавою є характеристика вченого учасником конгресу українським закордонним істориком Я. Пеленським, подана автором на основі інтерв'ю з названим академіком. В цьому підрозділі також змістовне продовження отримала тема про формування наукової школи В. Голобуцького.

В третьому підрозділі II-го розділу докладно висвітлюється робота В. Голобуцького в Київському інституті народного господарства на посаді завідуючого кафедрою історії народного господарства (1961–1971 рр.). С. Юсов цілком слушно доводить, що дане десятиліття, що припало на зрілі роки історика, стало вищим етапом його педагогічної діяльності і «характеризується надзвичайною ефективністю і результативністю практично у всіх напрямках» (с. 213). Справедливим є і висновок автора про те, що наукова й науково-організаційна робота В. Голобуцького в цей період в цілому стала суттєвим внеском ученого у розвиток науки в названому інституті, а також і до вітчизняної історії економіки. В даному підрозділі своє завершення отримала тема про наукову (і педагогічну) школу В. Голобуцького. В четвертому підрозділі стисло характеризуються два останні етапи життя вченого.

У III-му розділі «Наукова спадщина: історія створення основних праць та їх характеристика», що складається з чотирьох підрозділів (в дисертації було три), — автор досліджує історію створення основних індивідуальних монографій В. Голобуцького та робить їх огляд і подає на основі висновків інших дослідників історіографічну оцінку. Зауважимо, що автор допустився помилки у Змісті, не вказавши перший підрозділ цього розділу — «Тематичні напрями та періодизація наукової творчості вченого» (с. 249–253), котрого не було в дисертації.

Найбільш докладним і цікавим в III-му розділі є сюжет про історію створення однієї з головних монографій історика — «Чорноморське козацтво» (с. 254–261). Також привертає увагу залучення автором до аналізу

неопублікованої рецензії М. Брайчевського на друге видання «Запорізького козацтва» (с. 264–265).

Детальні «Висновки» (с. 290–300), які завершують основний текст дослідження, адекватно підсумовують його зміст.

В цілому високо оцінюючи монографію С.Л. Юсова як взірцеве біоісторіографічне дослідження, слід відзначити і деякі недоліки. Інколи простежується нерівномірність у розкритті етапів біографії В.Голобуцького. Так, висвітленню двохрічного чернівецького етапу автором приділено більше місця (с. 113–125), ніж двом останнім етапам разом узятим (с. 205–209), які охоплюють двадцятирічний період і заслуговують більшої уваги.

Бажано було б ширше розкрити тему взаємин вченого з колегами, особливо в Інституті історії АН УРСР. При висвітленні другого академічного етапу (1972–1984 рр.) недостатньо приділено увагу окресленню політичного фону, впливу соціокультурних реалій і чинників повсякденності. На нашу думку, ефективніше було б охарактеризувати творчість історика, згрупувавши її для аналізу по напрямам головних проблем, а не по основним монографіям. Характеристика основних монографій вченого інколи нагадує анотацію, а не огляд (не кажучи вже про аналіз; напр.: с. 254–270).

На жаль, автор, як він сам зазначає, у зв'язку з поліграфічними обмеженнями відмовився від додатків у вигляді світлин, епістолярію, різних документів і матеріалів, котрі мали б ілюструвати різні періоди і сфери життя вченого, його наукову і педагогічну діяльність. Маємо надію, що С. Юсов заповнить цю прогалину в другому виданні своєї цікавої монографії.